

УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР ПОДІЛЛЯ НА СТОРІНКАХ ПОЛЬСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ХІХ СТОЛІТТЯ

Оксана Шалак

УДК 398(477.43/.44):(05)(438)

У статті розкрито принципи едиції українського фольклору Поділля в дослідженнях польських фольклористів, що їх публікували часописи «Biblioteka Warszawska», «Wisła», «Kraj», видання Антропологічної комісії Краківської академії наук «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej» та ін.

Ключові слова: едиційні принципи, фольклорний зразок, транслітерація, паспорт.

The article reveals the editorial principles of Ukrainian Podillia folklore in the Polish folklorists' researches published in periodicals «Biblioteka Warszawska», «Wisła», «Kraj», in the Krakow Academy of Sciences' Anthropological Committee edition «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej», etc.

Keywords: editorial principles, folklore example, transliteration, categorization.

Публікації і дослідження подільського фольклору в польській періодиці з'являються переважно в другій половині ХІХ ст. — у журналі «Biblioteka Warszawska», у спеціальному фольклористичному органі «Wisła», у виданні Антропологічної комісії Краківської академії наук «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej», а також у часопису «Kraj», краєзнавчому тижневику «Wędrowiec» та ін. Однак уже 1830 року в ІV-му томі журналу «Pamiętnik dla rłci rieknej» було опубліковано статтю поета М. Гославського «Обряд народного весілля на Поділлі разом з піснями»¹. Утім, побачити світ цьому томові завадило листопадове повстання, і «тільки в 1904 році з'явилося в пресі повідомлення про випадково знайдений примірник цього випуску, а ще пізніше докладніше розглянуто вміщені у ньому матеріали»². Це дало змогу визначити, що стаття без підпису і «Деякі слова про Поділля» належать М. Гославському. Детально порівняв опис весілля у статті і трохи ранішій поемі «Поділля» («Podole»), яку М. Гославський завершив 1826 року, Р. Кирчів (учений зазначив, що унікальний примірник тому часопису зберігається в Науковій бібліотеці Варшавського університету): «Порівнюючи опис весілля в поемі і статті, бачимо, що вони дуже близько споріднені між собою. Як і в статі, весілля в поемі розпочинається у п'ятницю ввечері з так

званих “виторочок”, або “торочин”, після чого в суботу розплітають косу молодій, сплітають вінок і урочисто надівають його молодій, виряджають її і дружок запрошувати гостей на весілля, потім — запросини, повернення додому, випікання короваю, приїзд молодого з боярами, весільна учта, вирядження молодих в неділю вранці до церкви»³. Характерно, що весільні пісні з Поділля, опубліковані в статті, містили підрядковий переклад польською, що давало змогу польському читачеві глибше пізнати подільський фольклор.

Однією з комплексних розвідок про колядування як календарний обряд у подолян стала стаття «Kolendy podolskie» («Подільські колядки») Е. Дульського. Дослідження охоплювало не тільки опис колядування, малювання на Поділлі. Автор намагався дати визначення колядкам і пояснити їхнє «язичницьке походження»: «Сьогоднішні колядки — витвір розмаїтих і різночасових коренів, фантазія народної поезії, темної і заплутаної. Ідолопоклонство дало початок колядкам; любов до родинних обрядів і звичаїв довго приховувала в пам'яті цілісний образ поганського минулого...»⁴. Дослідник зауважив, що народ поділяв зимові обрядові пісні на колядки і щедрівки; «...однак як перші, так і другі не мають характерної різниці, щоб вона могла служити підставою для поділу»⁵, — констатував він.

Значну увагу Е. Дульський приділив обходу дворів з «Маланкою», а також пісням, які виконували під час обряду. Збирач стверджував, що насамперед відвідували ті хати, де були «дівки на виданні»⁶. Опубліковані пісні, транслітеровані польською графікою, не завжди точно відтворювали особливості української мови («łasytsia» — «ласиця», «tchaty» — «ткати»):

Nasza Małanka łasytsia,
Oj wże do chaty prosytsia:
Oj lude dobr! pustit do chaty
Pustit do chaty, budem plasaty.
Nasza Małanka oj! w kutku chaty,
Oj bude swoi krosenci tchaty...⁷

Окремі діалектизми в часопису було пояснено для польськомовного читача в посторінкових примітках: «*Postoły toż samo prawie znacza, co chodaki...*»⁸ («*Постоли* означають майже те ж саме, що й *ходаки...*»).

Е. Дульський подав та прокоментував також «кілька колядок, співаних скрізь»⁹ на Поділлі, добираючи ті, які найбільше різняться між собою, тобто не публікуючи близьких варіантів, однак зазначивши їх у збірках інших фольклористів¹⁰. Розглядаючи окремі мотиви та образи, дослідник до аналізу колядок залучив пісні інших жанрів: до сюжету «Гречний паничу, що починаєш?» (лицар хоче звоювати місто, йому пропонують різні дари, він обирає в дар гречню панну) — варіант «Тройзілля». Опубліковані пісні Е. Дульський не паспортизував, проте щодо окремих зазначав: «Добре пам'ятаю цю колядку з раннього мого дитинства. Народ зазвичай її співає під вікнами молодого пана (панича), віншуючи його на Різдво»¹¹. До подільської колядки «про пав'яний вінок» дослідник навів польські, чеські та білоруські паралелі, висунувши гіпотезу, що той самий мотив у різних народів набув різного жанрового оформлення: «<...>пісня про пав'яний вінок залишилася на Русі колядою, а над Двіною — святаянською, або купальською обрядовою піснею»¹².

У висновку автор наголосив, що «вже в самих подільських колядках криються, крім лі-

рики, й інші роди поезії в первісному їх зв'язку, і постають подекуди сліди легенд, казок, оповідань та ін., а, проте, подільські колядки — це тільки дрібна крихта народної пісні слов'ян»¹³. На його думку, у фольклористиці бракує фахово упорядкованої збірки обрядової поезії слов'янських народів, що прислужилася б ученим у подальшому розвитку науки.

У тижневику «*Wędrowiec*», що не був спеціалізованим фольклористичним часописом, 1883 року було опубліковано статтю Л. Стадницької «*Character, obyczaj, obrzędy ludu rusińskiego na Podolu*»¹⁴ («Характер, звичаї, обряди русинського люду на Поділлі»). Специфіка часопису позначилася на стилі публікації, де авторка опоетизовувала природу Кам'янця-Подільського, Китайгорода, Нігина, Печери, Сокульця, а також вбачала вплив природи на характер подолян, які мало відрізняються «від люду українського»¹⁵, однак, на думку дослідниці, «покірніші», «лагідніші» «совісніші» й «спокійніші». Л. Стадницька зазначала здатність швидко порозумітися, логічно мислити, «грунтовний здоровий глузд» подолян. Описуючи зовнішність чоловіків і жінок, авторка вирізняла їхнє прагнення до краси в одязі: гаптовані кошулі, багато вишиті на рукавах сорочки, спідниці з рясними фалдами, пояси з кольорової вовни, білі фартухи, численні коралі («намисто»). Принагідно дослідниця згадала про символи калини та зозулі в піснях подолян: «...у калиновому гаю кує зозуля, улюблений птах нашого люду, що приносить вісті від коханих, що живуть "в чужині" (чужому краю), а часто навіть із потойбічного світу; це птах, що віщує багатство, пророкує для дівчат час шлюбу з коханим»¹⁶.

Л. Стадницька вказувала на улюблені забави молоді, коли парубки й дівчата танцюють під скрипку та цимбали: хлопці платять за танок, а дівчата повинні обдарувати їх на Великдень різнобарвними писанками. Про це парубки пам'ятають упродовж року і запрошують до танцю тільки «своїх» дівчат. Крім зібрань молоді у корчмі, авторка назвала зустрічі парубків і дівчат «біля керниці» та «вечерниці»

(помітно, що дослідниця звертала увагу на мову подолян, намагаючись точно передати її особливості). Саме на вечорницях можна почути багато казок, легенд, оповідань: «Оповідання про упирів, про чари, літавців і стриг не мають кінця...»¹⁷. Л. Стадницька зауважила, що оповідачка часто повторює вже розказане, проте вплив на слухачів від цього не менший. Зупинилася дослідниця також на уявленні подолян про відьом, подавши відомий факт: у 1859 році в с. Володівці Ямпільського повіту громада «перевіряла» у водах Мурафи, котра баба — відьма. Докладно описала авторка вогоріння дівчат на Андрія, купальські свята, Святвечірні обряди, «Йордана», приготування до Великодня. Четвертий розділ розвідки присвячено весіллю, хрестинам, празникам («свято сільського патрона») та похорону, але й тут не подано зразків обрядових пісень чи голосінь. Л. Стадницька живописно змалювала сватання, звичай «давати гарбуза», дівчечір, благословення батьків, дії старости, випікання короваю, покривання голови молодій, від'їзд до молодого, весілля в понеділок.

Незрозумілі польському читачеві слова і вирази «Wędrawiec» подавав у примітках польською мовою: «“Перелазом” називають місце у плоті, що має сходинку з дерева, яка служить для переходу з однієї загорожі до іншої»¹⁸, однак характерно, що діалоги, обрядові формули тощо в тижневику перекладено польською, а не подано українською (у польській транскрипції), як це практикували інші часописи.

У 1870—1880-х роках польські фольклористи — дослідники української народної творчості почали об'єднуватися довкола наукових центрів Львова, Варшави, Кракова, що розробляли власні програми записування, дослідження та публікації фольклорних зразків. «У періодичних виданнях значне місце відводиться публікаціям фольклорних матеріалів і їх теоретичному дослідженню, а згодом створюються і спеціальні фольклористичні органи “Wisła” і “Lud”»¹⁹.

У часопису «Wisła» в розділі «Poszukiewania» окремі повідомлення засвідчували, що до редакції надходив значний фольклорний матеріал

з Поділля: «Поміж відомостей про марновірства і звичаї подолян в Кам'янецькому пов., що їх надіслав Ян Стецький, є такі: “Якщо хтось в домі помре, то певний час не можна білити хати, в якій побувала смерть, бо можна захляпати вапном очі душі»²⁰. Прикметно, що саме вірування, надіслане з Поділля, редактори подали в перекладі польською, як і уявлення подолян, зафіксоване Я. Стецьким на Кам'яничині, про те, що сонце на Івана Купала купається в морі: «Сонце, що сходить в день Івана Хрестителя, купається в морі; хто пильно приглянеться того дня до сонця, що сходить, той легко зауважить, як кількаразово воно занурюється за лінію видносилу і знову сходить. Тому свято це називається “Купайлом”, або “Купайла”, “Купалом”»²¹.

Інше повідомлення стосується «звичаю» присипляти дитину з допомогою свяченого маку — задля того, щоб мати могла в цей час працювати: «На Поділлі (с. Людвінка, Балтський повіт) звичай присипляння дітей з допомогою маку — скрізь відомий і дуже часто практикований. Кілька головок свяченого маку (його святять на Маковія, 1-го серпня) кип'ятять в горшечку молока; ті головки, що не розварилися, викидають, а решту, добре розпарену, розколочують в молоці і дають дитині напитися цього теплого молока»²².

Про три купальські пісні з Ямпільського повіту Подільської губернії, надіслані Марією Білінською до редакції часопису, повідомив Рафаль Любич. Дякуючи збирачці, він висловив сподівання, що невдовзі «Wisła» отримає опис купальського обряду з Ямпільщини²³.

Багатий фольклорний матеріал з Поділля, переважно локально-монографічне його дослідження, містило періодичне видання Антропологічної комісії Краківської академії наук «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej» під редакцією етнографа й антрополога І. Коперницького. Це записи й розвідки Б. Поповського, С. Дитківської, Ц. Неймана, Л. Стадницької, Й. Земби, що значно поглибили й розширили знання про жанровий склад, варіанти, музичні особливості фольклору подолян.

«Польські збирачі, цікавлячись весільними піснями українського народу, часто прагнули максимально зібрати зразки весільної поезії однієї якої-небудь місцевості. Одну з таких збірок, упорядковану членом Антропологічної комісії Краківської академії наук Поповським — “Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego w Zalewańszczyźnie (Winnick. pow.)” високо оцінив І. Коперницький. У збірнику вміщено 264 весільні пісні, записані Б. Поповським лише в одному селі на Вінниччині»²⁴. У примітці до статті «Пісні і весільні обряди руського люду в Залеванщині»²⁵ (Вінницьк. пов.) висловлено подяку за допомогу селянам Залеванщини Гудзю та Янишпольському, які допомогли збирачеві в роботі, а також пояснено, що пісні подано без жодних коментарів, бо їх відкладено до іншої нагоди²⁶. Пісні опубліковано без паспортів, що може бути свідченням запису під час обряду (однак з певністю цього сказати неможливо).

У примітках подано і тлумачення малозрозумілих слів та висловів польською мовою. Від редакції було також зазначено: «Розрідженими літерами зі знаком запитання означаємо сумнівні вирази, про які здогадуємося із важко прочитуваного рукопису (Ред.)»²⁷, що було проявом плідних едичійних принципів, до яких вдавалися далеко не всі наукові видання. У такий спосіб було надруковане слово «szepszupa» (шипшина), якого не розуміли польські упорядники матеріалу, хоч воно й було позначене в рукопису наголосом:

68. Maty syna rodyła,
Misiacem obhorodyła,
S z e r s z y n o j u p i d p e r e z a ła,
D o s z l u b u w y r a d z a ła²⁸.

Так само незрозумілим було слово «світи», відтворене з фонетичною точністю («світе» — клична форма іменника «світ»):

Orichowy ćwity,
Zawiazany s w i t y (?)²⁹.

Пісні в публікації для зручності було пронумеровано, сам обряд описано від заручин і

сватання, від п'ятниці (білять хати в молодії і молодого, печуть хліб, варять обід) до середи наступного тижня, коли в молодого відбувається «боярська вечеря» (усі продукти приносять бояри). Фольклорист детально описав весільні страви, випікання короваю, звернув увагу на весільні атрибути: «ільце» (гільце), вінок, хустку, рушник, кий, розкривши їхнє обрядове значення.

Публікація засвідчувала прагнення як записувача, так і редакторів до точності у відтворенні говірки подільського села Залеванщина (на Вінниччині), окремі слова були позначені наголосом (цей знак відрізнявся від польських літер із «kreską»: «ć», «ź» та ін.). Певним недоліком можна вважати відсутність нот, однак у другій половині ХІХ ст. так записували і публікували весільні пісні не тільки в польській фольклористиці, а й в українській³⁰.

Інша публікація фольклору із Залеванщини, подана Б. Поповським у «Zbiórce...», — «Pieśni ludu ruskiego ze wsi Zalewańszczyzny» (1884 р.) («Пісні руського люду з села Залеванщини») — містить 176 пісень, поділених за тогочасною класифікацією. Назви окремих жанрів і сама систематизація притаманні польській фольклористичній науці (думи історичні; думки: 1) легендарного змісту; 2) козацькі і парубоцькі; 3) жіночі і дівочі, пісні про кохання: а) дівочі; б) парубочі; pieśni przugodny (дослівно: «випадкові») та «домашнього життя»: про панщину, рекруцькі, «з домашнього життя»; чумацькі і бурлацькі; п'яницькі; жартівливі).

Едичійні принципи видання передбачали вказівки на паралелі в інших виданнях: «Малорусский литературный сборник» Д. Мордовця (Мордовцева) (1854), «Труды этнографическо-статистической экспедиции...» П. Чубинського (1874, т. V), а також публікацію зафіксованих варіантів³¹.

Пісні паспортизовано частково без вказівки на точну дату запису, але (у деяких випадках) із зазначенням джерела (звідки варіант перейнято): від Дмитра Яремчука, який чув пісню «у селі Гуловцях, за милію від Залеванщини»³²,

від старої селянки Царучки, Івана Янишпольського «записана 1870 р. там само»³³.

Без перебільшення визначною щодо етичних засад стала розвідка «Materiują etnograficzne z okolic Pliskowa w pow. Lipowieckim zebrane przez pannę Z. D. opracował C. Nejman» («Етнографічні матеріали з околиць Плискова в Липовецькій пов., зібрані панною З. Д., опрацював Ц. Нейман»). Зафіксовані у травні — червні 1883 року Софією Дитківською (Тобілевич) на околицях Плискова (тепер Погребищенського р-ну, що на Вінниччині) і впорядковані та прокоментовані відомим фольклористом Ц. Нейманом, понад 300 пісень, казки, перекази, оповідання, прокльони подані в «Zbiórce...» з дотриманням принципів відтворення фольклору, сформованих Краківською академією наук. Фольклор з Поділля було подано систематизованим — з коментарями окремих зразків і жанрів загалом. У розділі «Mowa» Ц. Нейман пояснив необізнаним з українськими говорами, як правильно відтворювати записи і не вважати помилковим написання слів, поданих у фонетичній транскрипції. Записувачка й упорядник послідовно дотримувалися правил, викладених у розділі, тому їм вдалося досить правильно відобразити говір подолян: «...С. Тобілевич досить точно передала особливості говорів Східного Поділля, очевидно завдячуючи настановам Ч. Неймана»³⁴. Точності відтворення сприяло і позначення наголосом окремих слів: «dúwytcia», «derzátysia», «prystáw», «twojú».

Ц. Нейман описав місцевість, природу, мешканців, їхній одяг, побут, житло, вірування і мову, зауваживши згубний вплив місцевої цукроварні на моральність плисківчан. Фольклорний матеріал у публікації поділено на чотири основні розділи — за родовими та видовими рисами. Пісні згруповано у вісім жанрових підрозділів, до окремих зразків вказано паралелі у збірниках О. Кольберга, Я. Головацького, П. Чубинського, І. Рудченка. Характерно, що власне весільними упорядник вважав тільки пісні, прив'язані до певних моментів обряду. Інші: переспіви дружок, зразки, у яких оспіва-

но кохання молодят, сум нареченої за рідними, долю невістки — визначено як необрядові. У цьому знайшли вияв принципи Антропологічної комісії Краківської академії наук.

Як дослідник ритмічної структури народної пісні, Ц. Нейман майже до всіх зразків (крім весільних пісень) подав схеми ритмічної будови. У посторінкових примітках, як і в інших працях видання «Zbiór wiadomości...», польською мовою було пояснено діалектизми. Деякі зразки прокоментовано. Однією з особливостей публікації пісень з околиць Плискова стало відтворення їх з нотами — до 17 пісень подано мелодії, що їх зафіксував М. Лисенко — близький друг Ц. Неймана і С. Дитківської.

З нотами було подано й пісні, що їх зафіксував на Поділлі О. Кольберг, — «Pieśni ludu z Podola rosyjskiego. Zebrane w latach 1858 i 1862» («Народні пісні з російського Поділля. Зібрані 1858 і 1862 років») (1888, т. XII). До колекції О. Кольберга ввійшло 29 пісень: колядки, гаївки, родинно-побутові пісні, балади та одинадцять зразків занотованої танцювальної музики — із «Сатанова над Збручем», з Дяковець (Летичівський пов.), Плоскирова, Брацлава, Ольгополя, Бершаді, Ямполья, Гайсина, Кам'янця-Подільського, Новокосянтинова, Могилева-Подільського, зі Старограда, Ушиці (не вказано, Старої чи Нової), Літина, Балти, Летичева (охоплено різні подільські терени). Однак, крім зазначених місць запису, інших паспортних даних фольклорист не вказав. Характерною рисою зібрання були короткі коментарі до окремих пісень: «У грі, що має назву "Жучок", де мала дівчинка ходить по руках дівчат, які стоять рядком і тримаються за руки, співають...»³⁵. За доброю традицією видання серед наукових принципів було передбачено посторінкові примітки, де фольклорист мав змогу тлумачити малозрозумілі діалектні слова чи синтаксичні конструкції, як от: дієслово «połószczeć-sia» («полощеця», полощеться) перекладено літературною польською: «płucze się»³⁶, іменник «kiło» («кіло», тіло) — «ciało»³⁷ та ін. У публікації пісень з Поділля до окремих варіантів було подано паралелі

з різних видань: «Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego» (Львів, 1833) «Pokucie» (Краків, т. II, 1883), «Пісні, думки і шумки руського народу на Подоллі, Україні і в Малоросії» (Київ; Кам'янець-Подільський, 1862) та ін.

У преамбулі до «Народних пісень з російського Поділля...» О. Кольберг ознайомив польських фольклористів з обрядами і звичаями, які він мав змогу спостерігати на околицях Кам'янця-Подільського і Пłosкирова. Ішлося насамперед про колядування та про «Йордана»: «Тоді не роблять <...> найважливіших господарських робіт, не прядуть, не перуть білизни, коли в тій воді (поки не посвячена в день Йордана) — так твердять — ховається диявол і перешкоджає всьому. <...> Ксьонз іде до річки і освячує її, занурюючи у воду (найчастіше в ополонці) дерев'яний хрест (на Україні він доволі великий і буває пофарбованим у червоне буряковим борщем). Після посвячення таким способом води в ополонці, кидаються до того отвору люди з начинням, щоб зачерпнути свяченої води і заховати її у себе як оберег від хвороб і злих пригод, після чого плавають в ополонці скотина і коні, а які з парубків сміливіші, занурюються в неї самі або вкидають дівчат, якщо ті дадуться вхопити»³⁸.

Характерно, що записувач звертав увагу на народні назви жанрів у подолян. Скажімо, про гаївки він зауважив: «Під час Великодніх свят відбуваються забави біля церкви — гаївки, назви яких місцями перевертають над Збручем на єгулки, явілки»³⁹.

Опис похоронних звичаїв з околиць Ушиці (без вказівки — Старої чи Нової) подав у збірнику «Zbiór wiadomości...» Й. Земба за відомостями Конрада Шиманського: «Zwyczaj pogrzebowe w okolicach Uszycy, na Podolu rosyjskiem» (1888, т. XII). Автор зосередив увагу на передсмертних годинах вмираючого, обмиванні та «вбиранні» небіжчика, «подзвоні» по душі, виносі труни (яка зазвичай буває дубовою або піхтовою?), «вистеланні» дороги полотном, парастасі, панахиді, пошануванні померлого родича на сороковий день після його смерті, особливостях поховання самогубців, а

також голосіннях, приклад одного з яких скорочено опубліковано в польській транскрипції: «Czużi dity **majut** bat'ka, ta poradu, a moji **budut** ta po rid płotamy sydity»⁴⁰. Помітно, що плач подано з виразними ознаками подільського говору, де дієслова «мають» (мають), «будут» (будуть) — із твердими закінченнями (на відміну від іменника «bat'ka», де м'якість приголосного звука позначено апострофом). «Чим голосніше хто ті жалі висловлює, тим більше визнання і поваги знаходить у простолюду, а вдова чи вдівець може через те сподіватися на швидше одруження»⁴¹. Важливе зауваження дослідника щодо дітей, померлих нехрещеними: «Немовлят, що померли без хреста або неживих, народжених передчасно, називають "поторочами" і ховають по полях або ж садах»⁴².

У тому ж (XII) томі «Zbiógu...» опубліковано дослідження Л. Стадницької «Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego z okolic Niemirowa na Podolu rosyjskiem» (1888) («Весільні пісні й обряди руського люду з околиць Немирова на російському Поділлі»). Характерна примітка до статті засвідчує той факт, що частково матеріал опису подільського весілля з околиць Немирова було опубліковано в чеському часопису «Slovanský sborník»⁴³, однак Антропологічна комісія Краківської академії наук вирішила його опублікувати в «Zbiórze wiadomości...», оскільки з'ясувалося, що розвідка Л. Стадницької містить «весільні пісні, пропущені в названім чеському виданні»⁴⁴. У цій самій примітці було заявлено один з едичійних принципів збірника: не друкувати матеріалів, перекладених із «чужої мови»⁴⁵, а також зазначено короткі паспортні дані: опис зроблено зі слів «р. Michala Grekka» (п. Міхала Грекка, можливо, передане на польський лад українське прізвище: М. Грек).

Опис весілля викладено чітко — за днями тижня, як і в ранішій розвідці Б. Поповського, опублікованій у «Zbiórze...»⁴⁶, що дає змогу припустити: Антропологічна комісія, що видавала збірник, мала конкретні вимоги до певного роду досліджень. Очевидно, як випливає із текстологічного аналізу публікацій, було роз-

роблено і наукові засади записування та едиції зібраного матеріалу, що вже в другій половині ХХ ст. дало підставу О. Білецькому назвати збірник «монументальним виданням Краківської Академії»⁴⁷.

У посторінкових примітках подано пояснення малозрозумілих для читача слів польською мовою (очевидно, ідеться не про переклад, а саме про пояснення): «w gańci» («вранці») — «gano»; «wela'j, ne wela'j» («веляй, не веляй») — «wykręcaj się, czy ne wykręcaj»⁴⁸; «kaczany» («качани») — «głębie kapuściane»⁴⁹. Зосереджено увагу насамперед на піснях, прив'язаних до обрядодій, — з детальними нотатками з елементами коментаря: «З тим співом вискакують із подвір'я за ворота і їдуть до дому п. молодого; а хто дорогою зустріне той весільний поїзд, вступається з дороги, бо кожен того дня зобов'язаний пошанувати п. молодого»⁵⁰.

Пісні (загалом 44) опубліковано з урахуванням настанов точності у відтворенні записаного, однак помітно, що записи позначені впливом польської мови, носієм якої була збирачка Л. Стадницька:

Tam **hałoczki** hniżdeczko wjut. (bis)
Wujte **hałoczki** sobi ta meni... (bis)⁵¹.

Очевидно, вимогою Антропологічної комісії була й увага до місцевих особливостей ритуалу⁵². Записувачка зафіксувала характерні для фольклорного осередку (околиці Немиро-

ва) дії з вінком нареченої: «У п. молодій дружки також в'ють і л ь ц е, а відчепивши вінок з голови, перетинають його надвоє — і з тих частин роблять кілька менших, які вішають у галуззі, співаючи»⁵³, або після випікання короваю: «А лопатою стукають в кожен ріг хати, очевидно, виганяючи нечистого, який, за їхніми віруваннями, має свій сховок по кутах»⁵⁴.

Визначальною особливістю публікації весілля, що його зафіксувала Л. Стадницька, став «Додаток», до якого ввійшло чотири пісні, які співають, коли наречена — сирота: «Pływú, pływú, káčeczko, tycho po wodí...» («Пливі, пливі, качечко, тихо по воді...»), «Znaty dıwoczku...» («Знати дівочку...»), «Jak budesz do wıncıá itú...» («Як будеш до вінця іті...»), «Oj wıjdy, wıjdy, báteńku...» («Ой, вийди, вийди, батеньку...»). Такі додатки були свідченням удосконалення принципів наукового видання, поглиблення едиційних засад, ознакою редакторської роботи, яка полягала не тільки в прочитанні та осмисленні матеріалу, а й у його вмотивованому структуруванні.

Отже, польські періодичні видання, що публікували подільський фольклор та дослідження усної традиційної культури подолян, вирізнялися своїми едиційними засадами в систематизації фольклору, добре продуманим науковим апаратом, який давав змогу подати записи в належному науковому оформленні, прокоментувати записане, пояснити незрозуміле для польськомовного читача.

¹ Obrządek wesela gminnego na Podolu wraz ze śpiewami / [b. a.] // Pamiętnik dla płci pięknej. — 1830. — Т. IV. — S. 82–85, 126–130.

² Кирчів Р. Ф. Український фольклор у польській літературі (період романтизму) / Р. Ф. Кирчів. — К. : Наук. думка, 1971. — С. 148.

³ Там само. — С. 148–149.

⁴ Kolendy podolskie / [przez Eustachego Dulskiego] // Biblioteka warszawska. — 1858. — Т. III. — С. 295.

⁵ Там само. — С. 296.

⁶ Там само. — С. 299.

⁷ Там само.

⁸ Там само. — С. 301.

⁹ Там само. — С. 302.

¹⁰ Pieśni ludu ruskiego w Galicyi / [zebrał Żegota Pauli]. — Lwów, 1839. — Т. I. — 177 s.; [Wojcicki K.-W.] Pieśni ludu Biało-Chrobotów, Mazurów i Rusi znad Bugu. — Warszawa, 1836. — Т. I. — 119 s.

¹¹ Там само. — С. 313.

¹² Там само. — С. 319.

¹³ Там само. — С. 322.

¹⁴ Довільний виклад цієї статті та частково матеріалу, що згодом став основою пізнішої статті Л. Стадницької (Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego z okolic Niemirowa na Podolu rosyjskiem / [podała Lucyna hr. Stadnicka] // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydawany staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie. — 1888. — Т. XII. — С. 103–116), чесь-

кою мовою було опубліковано в чеському часопису «Slovanský sborník»: *Stadnická L. Ze života v Podolí ruském* / [napsala hrab. Luce Stadnická] // *Slovanský sborník*. – 1883. – № 9. – S. 429–440. Публікація, на відміну від статті в польському виданні, містила пісні (переважно весільні), транслітеровані чеською графікою: «Ubrałaś těšča za vovčenka, // chotiła zlakaty ziateńka...» (s. 438).

¹⁵ *Stadnicka L.* Character, obyczaje, obrzędy ludu rusińskiego na Podolu / [skreslila Lucyna Stadnicka] // *Wędrowiec*. – 1883. – T. 42. – S. 571.

¹⁶ Там само. – S. 572.

¹⁷ Там само. – S. 584.

¹⁸ Там само.

¹⁹ *Юзвенко В. А.* Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст. / В. А. Юзвенко – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 81.

²⁰ *Stecki J.* Poszukiewania / Jan Stecki // *Wisła*. – 1894. – T. VIII. – S. 151.

²¹ Там само. – S. 153.

²² [b. a.] *Poszukiewania* // *Wisła*. – 1891. – T. V. – S. 650–651.

²³ *Lubicz R.* Poszukiewania / Rafal Lubicz // *Wisła*. – 1892. – T. VI. – S. 684–685.

²⁴ *Юзвенко В. А.* Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст. ... – С. 102.

²⁵ Сучасна назва села – с. Заливанщина.

²⁶ *Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego w Zalewańszczyźnie* / [spisał Bolesław Popowski] // *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej...* – 1882. – T. VI. – S. 30.

²⁷ Там само. – S. 39.

²⁸ Там само. – S. 47.

²⁹ Там само. – S. 51.

³⁰ Див., напр., пізнішу публікацію в «Кевской старине», де відтворено тільки один «весільний мотив» (с. 378): *А. К. Свадебные песни, записанные в Подольской губернии* / А. К. // *Киевская старина*. – 1897. – T. LVI. – № 3. – С. 375–395.

³¹ *Pieśni ludu ruskiego ze wsi Zalewańszczyzny* / [zebrał Bolesław Popowski] // *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej...* – 1884. – T. VIII. – N 27, 27-a, 44, 44-a.

³² Там само. – S. 3.

³³ Там само. – S. 5.

³⁴ *Українські народні пісні в записах Софії Тобілевич* / [упорядкув. С. В. Мишанич (тексти), М. В. Мишанич (мелодії)]. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 35.

³⁵ *Pieśni ludu z Podola rosyjskiego. Zebrane w latach 1858 i 1862* / [zebrał Oskar Kolberg] // *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej...* – S. 236.

³⁶ Там само. – S. 236.

³⁷ Там само. – S. 237.

³⁸ Там само. – S. 235.

³⁹ Там само. – S. 236.

⁴⁰ *Zwyczaję pogrzebowe w okolicach Uszycy, na Podolu rosyjskiem* / [podał J. S. Zemba] // *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej...* – 1888. – T. XII. – S. 228.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само. – S. 229.

⁴³ *Ze života v Podolí ruském* / [napsala hrab. L. Stadnická] // *Slovanský sborník*. – 1883. – N 9. – S. 429–440.

⁴⁴ *Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego z okolic Niemirowa na Podolu rosyjskiem* / [podała Lucyna hr. Stadnicka] // *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej...* – 1888. – T. XII. – S. 103.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ *Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego w Zalewańszczyźnie* / [spisał Bolesław Popowski] // *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej...* – 1882. – T. VI. – S. 30–85.

⁴⁷ *Білецький О. І.* Українська література серед інших слов'янських літератур / О. І. Білецький. – К., 1958. – С. 15.

⁴⁸ *Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego z okolic Niemirowa...* – S. 104.

⁴⁹ Там само. – S. 108.

⁵⁰ Там само. – S. 114.

⁵¹ Там само. – S. 105 (уришок передаємо з усіма особливостями публікації).

⁵² Такого висновку можна дійти, проаналізувавши й інші публікації в збірнику «*Zbiór wiadomości...*».

⁵³ *Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego z okolic Niemirowa...* – S. 105.

⁵⁴ Там само. – S. 106.

НАРОДНІ ЗНАННЯ УКРАЇНЦІВ-РУСИНІВ СЛОВАЧЧИНИ

Надія Вархол

УДК 398.3(437.6=161.2)

У статті досліджено народні знання українців-русинів Словаччини в царині астрономії, метеорології, медицини; проаналізовано космогонічні уявлення лемків, прийоми та іраціонально-магічна складова їхньої лікувальної практики.

Ключові слова: лемки, народні знання, традиційна метеорологія, народна медицина.

The article examines the Slovakian lore of the Ukrainian Rusyns, particularly astronomy, meteorology, and medicine, and analyzes the Lemky cosmogonical conceptions, methods and irrational and magical component of medical practice.

Keywords: Lemky, lore, traditional meteorology, folk medicine.

Космологія належить до найдавніших виявів світогляду людини. Значну роль у віруваннях українців Лемківщини, як і в багатьох інших народів, відігравав культ Сонця і Місяця. Сонце символізувало життєдайну силу, радість, добро. Південні лемки називали його «небесним оком» і зверталися шанобливо: «Сонечко, сонечко, небесне сонечко, широко ты швѣтиши, далеко ты видиши» (с. Шамбрін). Діти, скупавшись у річці, у своїх закличках зверталися до теплих сонячних променів: «Зашвѣть, сонечко, дам ті яєчко, як курочка знесе, та ті го принесе» (с. Довгуня).

Проміжок часу між заходом і сходом сонця вважали недобрим — це час надприродних нечистих сил, які нібито могли заповідати людині нещастя. Тому дотримувалися певних правил. Після заходу сонця не виносили речей з хати, нічого не позичали й не виливали надвір воду з купілью новонародженої дитини; пелюшки, особливо нехрещеної дитини, на подвір'ї не сушили, аби хто-небудь не наворожив немовляті. Жінки не прали на потоці з праником, щоби не привернути увагу диких, поганих демонічних жінок — так званих «болыньок», які саме в цей час зосереджувалися поблизу річок. Не викидали сміття з хати, щоби разом з ним не викинути й щастя [4, с. 33]. Не мили вікон, бо, за народним повір'ям, саме тоді крізь вікна заглядає Смерть [14, с. 90].

Ворожили лише після заходу сонця. Час доби лемки визначали за рухом сонця на небо-

схилі: по тіні — удень («допрудне была цькін векша, найменша цькін была напруден, попрудни уж ся цькін векала», с. Ладомирова), по зорях — уночі. На підвіконні проводили шилом рисочку, і коли до неї наближалася тінь — уже був полудень.

Місяць, особливо його фази, за законами симілярної магії, мав значний вплив на сільськогосподарські роботи і здоров'я людини. Окремі фази місяця південні лемки називають так: «новий місяць», «новачок», «серпик», «окрайчик», «переміна» («округле качалечко, але чорне»), «перемінка», «штертка», «схід», «півмісяца», «повний місяць», «повня». Про глибоке шанування місяця свідчать старовинні примовки, якими вітали новий місяць: «Вітай, вітай, новий крало! Я тя вітам новым кральом, ты мня вітай щеццом, здравльом. Я тя вітам на землі, а ты мня вітай на небі» (с. Шамбрін); «Місячку-крало (або: царю), я тебе вітаю в шестю, здравлю, а в Божскім раю» (с. Паризівці). Новий місяць добре впливав на ріст рослин, тому в цей період починали виконувати різні роботи: садити, стригти волосся тощо. Однак заборонялося садити картоплю («грулі»). Ця заборона походила від первісного уявлення, що хоча рослини під впливом нового місяця ростуть, однак не дозрівають і не плодоносять [17, с. 458]. За фазою місяця сіяли пшеницю — обернуті вгору ріжки серпика віщували велику кількість заснітків. Коли місяць схо-

дить, бувають «порожні дні», тоді нічого не садили й не сіяли, бо нічого не вродить: «По перемині другий ден потім є порожній — та не кажут в тот ден садити або шіяти, же порожній, же шя не гродит» (с. Нижня Полянка). «Порожнім» днем називали останній день у четвертій четвертині місяця [13, с. 119, 120]. Так само ця фаза впливає і на людей, тому в цей час при статевих стосунках малоімовірно зачати дитину [16, с. 255, 256].

За народним повір'ям північних лемків, повний місяць уважався найкращим періодом для відлучення дітей від грудного годування (у господарстві — телят) [4, с. 33]. За вузько-локальним поглядом, «на руснацькій Велидень нилда повня не швітила ані не буде» (с. Вапеник). Важливе значення мали окремі фази місяця в народному лікуванні. Аби позбутися бородавок, їх терли рукою, коли місяць убував [14, с. 90].

Поширене уявлення, що коли настає повний місяць («повня»), то на ньому, ніби, чітко видно Каїна, який на вилах тримає вбитого Авеля. На Старолубовнянщині відома легенда про Давида, який на місяці грає на скрипці («выграват свою матір»), бо його мати була дуже недоброю, тому він їй грає на скрипці, аби вона могла потрапити до Раю. А коли вже їй «выграл шиткы гріхы», і вона, нарешті, вознеслася на небо, то на неї повісилися інші душі, які хотіли потрапити до Царства Божого. Мати, прибувши «під самісіньке небо», стрепенулася, бо не хотіла, щоби ці душі потрапили разом з нею до Раю. Тому впала вниз із ними, так і не діставшись Царства Божого. На місяці Давид і нині грає на скрипці. Словаки плями на місяці вважали за Давида, який грає на арфі. Якщо хто-небудь подивиться на місяць тоді, коли розірветься струна на арфі, то осліпне [15, с. 324]. За народним віруванням південних лемків, від місячного сяйва починається «місячна» дитина — «ни не хлоп, ни не баба, такый перехідный хлоп, така перехідна баба», тобто гомосексуаліст або лесбіянка (с. Вапеник).

За словами респондентів старшого віку, усі явища навколишньої дійсності на землі помітні і на небі («тоты знакы суть і на небі», с. Сташківці). Тому народні назви сузір'їв пов'язані з явищами та щоденною господарською діяльністю хлібороба. Так, сузір'я Оріона називають «Кісці», «Косы», сузір'я Тільця — «Куркы», «Курка з курятами», сузір'я Лебеда — «Крестик», сузір'я Північної Корони — «Колесо», сузір'я Великої і Малої Ведмедей — «Великий Віз» і «Маленький Віз».

Найпопулярніше сузір'я в південних лемків — сузір'я Оріона: «Три звiзды ішли небом, як косаре, што косят хлопи, а другы три звiзды ішли, та же то жены, што їм несут їсти» (с. Сташківці). Коли «Косы» сходили, десь о третій, о четвертій годині, то це був час пробудження селян: «Косы вишли, та вже можеме вставати; то вже было надо дню» (с. Нехваль Полянка); «уж буде рано, бо Кісці уж косят» (с. Цигла). Чоловіки, які йшли з кінями на фурманку, уставали, щоби годувати й напувати коней, косарі лагодилися косити, а жінки — терти льон. За відсутності годинників, поява «Кісців» на небі була ознакою, що наближався день: «Годинкы даколи не мали, муї дiдо знав на звiзды гварити: “Вставайте, діточкы, гет, бо вже Косы над планками, бо то вже буде рано”» (с. Руське). Увечері, коли «Косы» заходили, примовляли: «Не буде тепвой росы, ниж не зыйдут зо змерьканьом Косы» (с. Шамбрін).

Народна назва сузір'я Північної Корони — «Колесо» — походить від парубоцького танцю, який, за давнім звичаєм, танцювали «до колечка» самітні парубки без дівчат на весілі або «на музиці» — «та так повідали на тото Колесо на небі, же то парібці танцюють колесо» (с. Сташківці). За дишлом сузір'я «Великий Віз» південні лемки визначали північ: «То даколи люде не знали писати, читати, але по жьвiздох знали, подля того ворожыли. Так, як деревяне колесо мат дванацет шпиц, так і рокы, мішяци шя обертают» (с. Вапеник). Вечірня зірка —